

Date: 7th June-2025

FANO MAYXONASIDAGI HAQIQAT

Ma'rifat Rajabova

BuxDU professori,

Xayriddinova Safiya

BuxDU 2-bosqiya talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Alisher Navoiyning forsiy g'azali tahlil qilingan. Navoiy – buyuk so'z san'atkori. Uning har bir so'zida o'zgacha ma'no va ohang bor. Navoiyning Forscha g'azali tasavvufiy qarashlar yordamida sharhlangan.

Kalit so'zlar: Alisher Navoiy, mug'bacha, may, sharob, soqiy, Kavsar, dayr, fano, tasavvuf.

Alisher Navoiyning forsiy tilda yozilgan g'azallari fors-tojik adabiy an'analari asosida, ayniqsa, Hofiz, Sa'diy va Jomiy kabi shoirlarning ta'siri ostida shakllangan. Ulug' shoir nafaqat o'z g'azaliyoti bilan mumtoz forsiy she'riyatga munosib hissa qo'shdi, balki unda o'ziga xos ilohiy-irfoniy mazmunni ham yuksak darajada ifoda etdi.

Mutafakkir shoirning forsiy g'azallarida ishq, hijron, vafo, sabr va komillik kabi mavzular bilan birga tasavvufiy karashlar ustuvor ekanligiga ham guvoh bo'lish mumkin. Shu bois, uning she'rlarida "sharob", "mastlik", "soqiy", "mayxona", "dahr", "fano" kabi ramziy obrazlarga duch kelamiz. Shoirning "Devoni Foni" taxallusi bilan yozgan forsiy she'rlari uning ikki tilda barobar badiiy salohiyatga ega ekanligini tasdiqlaydi. Fikrimizni ulug' shoirning "Devoni Foni" sig'iga kirgan 127- g'azali ham tasdiqlaydi.

G'azal 9 baytdan iborat. G'azalda ilohiy ishq, fano va ma'naviy yuksalish yo'lidagi solikning ruhiy olami badiiy talqin qilingan. Buni g'azalning dastlabki baytidayoq ko'rishimiz mumkin.

Dar maykada onro, ki ba kaf qomi sharob ast,

Aybash makun, ar shomu sahar mastu xarob ast.¹

(**Tarjimasi:** Agar sharob kosasi qo'lida bo'lgan zotni mayxonada ko'rsang, uni tanqid qilma. Agar kecha – kunduz mastu xarob va beqaror bo'lsa ham uni ayblamang).

Baytda "**sharob**" – ilohiy muhabbat ramzi. "**Mayxona**" – tasavvuf adabiyotida ma'rifat, ishq va haqiqatni topish maskani. Bu so'z zohiriy sharobxona emas, balki botiniy ma'noda insonning ruhiy kamolot yo'lidagi safarini ifoda etadi. "**Mastu xarob**" bo'lish esa ma'naviy mahv bo'lish, ya'ni nafsni yengib, Mutlaq ruh bilan birlashishni anglatadi. Alisher Navoiy bunday ruhiy holatdagi kishilarni tanqid qilishni nohaq, deb biladi. Chunki ular zohirda g'ayriodatiy ko'rinsa-da, botinda Iloh muhabbati bilan mast bo'lib yashaydilar. Ya'ni, bu holat – tafakkur va muhabbat tufayli vujudga kelgan ruhiy holatdir.

Bardoshtan az may natavonad sari xudro,

Az boda havo dar sari on, k-y chu hubob ast.

¹ Алишер Навоий. Мукаммал асарлар тўплами. XX жилд. XVIII жилд. -Т.: ФАН, 2002. -Б.127.

Date: 7th June-2025

(**Tarjimasi:** *Har kimning boshida may havasi bo'lsa, may ustidagi pufakchadek boshini maydan ko'tara olmaydi*).

Ikkinchi baytda o'ziga xos tasvir yaratilgan. **Hubob** – suv va boshqa suyuqliklar yuzasida paydo bo'ladigan pufakcha. Shoirning ta'kidicha, kimniki, "boshi"da may havasi bo'lsa, ya'ni ishq istagi, lazzat va ruhiy tuyg'ular havasi bilan to'lgan bo'lsa, bunday insonlar xuddi "hubobdek" – maydan boshini ko'tara olmaydi.

Alisher Navoiy ushbu baytda ruhiy kamolotga erishish oson emasligini, buning uchun qalb va aql "may"ni ko'tara oladigan darajada mustahkam bo'lishi kerakligini ta'kidlaydi. Zohiriy ishq yoki ruhiy lazzat havosi bilan yashash insonni maqsadga yetkazmaydi. Agar inson ruhan hubob kabi zaif bo'lsa, u ilohiy ishqni ko'tara olmaydi va haqiqat yo'lida parokanda bo'ladi.

Sarrishtai korash kashad oxir ba xarobā.

Har mast, ki aftoda dar in dayri xarob ast.

(**Tarjimasi:** *Kimki bu xaroba dayr ichida mast bo'lib qolgan bo'lsa, oqibat uning ishi xaroblikdir*).

Mumtoz adabiyotda **“dayr”** tushunchasi **“dunyo”** va **“mayxona”** ma'nosida qo'llaniladi. Bu atama orqali shoir inson hayotning o'tkinchiligiga ishora qiladi. Alisher Navoiyning fikriga ko'ra, bu dunyo **o'tkinchidir**, unga shuhrat, mol-mulk yoki havas bilan shaydo bo'lish insonning ma'naviy tanazzuliga olib keladi. Shu bois, dunyo hayotidagi asosiy vazifa – **yaxshilik qilish, savobli amallar bajarish va ma'naviy poklikka intilishdir**. Chunki insonning asosiy maqsadi bu dunyodagina emas, oxiratda amalga oshirilgan yaxshiliklar orqali **jannatga erishishdir**.

May kash, mai Kavsar zi kafi huri bihishtā,

Dar dīyaxi maxmuriyat, ey dil, ki azob ast.

(**Tarjimasi:** *Ey dil, xumorlik do'zaxida azob tortding, shuning uchun jannat huri qo'ldan Kavsar mayini ichgin*).

“Kavsar” Qur'on karimda uchraydigan muqaddas tushuncha bo'lib, asosan, jannatdagi bebaho suv va ne'matlarni ifoda etadi. Qur'oni Karimning **“Kavsar” surasida shunday deyiladi** **“Albatta, Biz senga Kavsa'ni berdik. Bas, Robbingga namoz o'qi va jonliq so'y (1-2-oyatlar)** Bu yerda Kavsar – jannatdagi pok suv ramzi sifatida tushuniladi. Tasavvuf falsafasida kavsar suvi – bu ilohiy qudrat va ma'naviy poklikni ifoda etuvchi ramziy tushuncha hisoblanadi. **Kavsar** – ruhiy tozalik, ma'rifiy nur. Ko'rinib turibdiki, Alisher Navoiy bu dunyoda ilohiy ishqdan mast bo'lgan, Haqni anglagan solikning Kavsar suvi – **ilohiy rahmat va fazlga ega bo'lishiga urug'u beradi**.

Dar dayri fano qomi yaqin qāy, ki matlub,

Az pardai pindori tu barbasta niqob ast.

(**Tarjimasi:** *Fano mayxonasida o'zlikdan kechib haqiqiy jomni ista, chunki matlub yuziga manmanlik parda bo'lgandir*).

Shoirning fikricha, solik **fano** – o'zlik, nafsni yo'qotish orqali **ma'naviy jom – poklik va haqiqatga erishishi mumkin**. Chunki manmanlik va nafs pindori (shubhali fikrlari yoki kibr) **Haq va solik o'rtasida parda bo'lishi mumkin**. Tasavvufda **“parda”**

Date: 7th June-2025

– nafs, havas, g‘urur kabi dunyoviy istaklar ramzi sifatida talqin qilinadi. Ular insonning haqiqiy ma‘rifatiga yetishiga to‘siq bo‘lib, qalbni yopib qo‘yadi.

“**Fano mayxonasi**” da solik nafs bilan kurashadi, uning barcha shaxsiy manmanliklari va kibri sinovdan o‘tadi. Ushbu jarayonda inson o‘z nafsini mag‘lub etib, poklanish yo‘liga qadam qo‘yadi.

Ey mug‘bacha, chun r‘yi tazarv ast uzorat,
3-on r‘yy ki chun xuni tazarvat mai nob ast.

(**Tarjimasi:** *Ey mug‘bacha, yonog‘ing qirg‘ovulning yuzi kabidir, shuning uchun maying ham qirg‘ovul qoniga o‘xshaydi*).

Mug‘bacha – may quyuvchi, u ishqdan sarmast bo‘lgan, shu sababli yuzida nur alangalanadi. Bu o‘rinda qizillik ishqdan sarmast bo‘lishlik ramzi. Baytda mug‘bachaning yuzi qizilligi qirg‘ovulning yuziga o‘xshatilgan. May qizil rangda bo‘ladi, qonning rangi ham qizil. Mayning qizilligi qon vositasida yanada oydinlashtirilgan. Baytdagi “xuni tazarvat” va “mayi nob” birikmalari tasavvufiy she‘riyatda ilohiy muhabbat, ma‘naviy poklik va haqiqatning ramzi sifatida qo‘llaniladi.

In davr ba yak chashm zadan gashta digargun,
Ey umr, ba raftan zi bari mo chā shitob ast?

(**Tarjimasi:** *Bu davr ko‘z yumib-ochguncha boshqa shaklda aylanadi, ey umr (jonon), mening yonimdan ketishga muncha shoshilasan?*)

Sharq she‘riyatda umrning o‘tkinchiligi mavzusiga ko‘p bora murojaat qilingan. Yuqorida keltirilgan baytda ham shu an‘ana davom ettirilgan. Baytda inson hayoti va vaqtning tez o‘tishi haqida teran falsafiy mulohazalar bidiiy talqin qilingan. Shoir buni birinchi misradagi “**yak chashm zadan**” (ya‘ni, ko‘z ochib-yumguncha) iborasi orqali aniq va lo‘nda ifodalaydi. Ikkinchi misradagi “**shitob**” – shoshilish, tezlik ma‘nosidagi so‘z fikrga yanada oydinlik kiritadi. Shu orqali shoir insonlarni umrning qaytmas jarayon ekanligidan ogohlantiradi. Baytdagi asosiy g‘oya – insonning vaqt oldidagi ojizligidir. Ushbu fikrlar insonni hayotga nisbatan ongli, shukronali munosabatda bo‘lishga chaqiruvchi falsafiy o‘ylarga olib boradi. Shoir vaqtning qadrini bilish, har lahzani samarali o‘tkazish zarurligini bilvosita uqtiradi.

Dar maykada gar g‘arqi mayam tavba shikasta,
Ey shayx, zi mo darguzar, on olami ob ast.

(**Tarjimasi:** *Ey shayx, tavbani sindirib, mayxonada mayga g‘arq bo‘lsam, bizni kechir, chunki mayxona – suv olamidir*).

Tavba – xatoni tan olish va undan qaytishdir. Biroq mazkur baytdagi “**tavbani sindirmoq**” birikmasi an‘anaviy tavba emas, balki majoziy ma‘noda bo‘lib, zohiriy qoidalarini buzib, ruhiy kamolot yo‘liga kirishni anglatadi. Shoirning ta‘kidicha, agar solik mayxonada (ya‘ni irfoniy muhabbat olamida) may (ya‘ni ma‘rifat) ta‘sirida “tavbani sindirib”, ya‘ni zohiriy tavba qoidalarini buzsa, u holda uni malomat qilmaslik kerak. Chunki bu holatda solik aql bilan emas, ishq bilan harakat qiladi. “Tavbani sindirish” shariat nuqtai nazaridan nuqson sanalsa-da, tasavvufda u ruhiy ozodlikni anglatadi. Ishq yo‘lidagi solik qonun-qoidalar bilan emas, balki ilohiy ehsoslari bilan harakat qiladi.

Date: 7th June-2025

E'tibor bersak, baytda shariat va tariqat o'rtasidagi ziddiyat ramziy ifoda orqali berilgan. Chunki haqiqiy ruhiy holatda inson shariatning zohiriy ko'rsatmalari doirasida qololmaydi. Shoir buni "ob" (suv) ramzi orqali yanada badiiylashtiradi. Mayxonadagi holat shundayki, solik ishq ta'sirida, "oqib ketadi". Shoir baytda mayxonani – "suv olami" sifatida talqin qiladi. "Mayxona"da inson zohiriy qonunlar (masalan, tavba, aql) bilan emas, botiniy hislar, muhabbat va sarxushlik bilan harakat qiladi. **"G'arq bo'lish"** – ma'rifatga yuz burish (ya'ni ruhiy sarxushlik). Solik bunday holda o'zini nazorat qilolmaydi, o'zini xuddi suvda g'arq bo'lganday his qiladi. Shu ma'noda, "suv olami" – mayxonaga kirgan inson ixtiyoridan voz kechib, ishq va ilhom bilan harakat qiladi.

Fonī, chī shavī sheftai dahr, ki kavnayn

Dar dashti fano chumla namudori sarob ast.

(Tarjimasi: Ey Foni, dunyoga nima uchun maftun bo'lasan, holbuki, fano dashtida ko'ringan barcha narsalar sarobdir).

Ibn Arabining ta'limotiga ko'ra, dunyodagi har bir narsa "zohiriy vujud"dir, ammo "haqiqiy vujud" – faqat Allohga xos. G'azal ma'qtasida xuddi shu g'oya ilgari surilgan. **"Sheftai dahr" – dunyoviy muhabbatga shaydolik.** Bu ibora orqali muallif **dunyo ishqida muhtalo bo'lishni** qattiq tanqid qiladi.

"Dashti fano" – hayot sahrosi. Undagi har bir ko'rinish – "namudor" - sarob, ya'ni **aldamchidir.** Dahr inson qalbini tortadigan zohiriy ziynatdir.

G'azal maqta'si Alisher Navoiyning falsafiy, irfoniy qarashlarining she'riy ifodasi deyish mumkin. Dahr aldamchi, zohiriy narsalar – sarob, haqiqat esa botinda yashiringan. Insonni haqiqatga olib boruvchi yo'l – Xaqqga yuzlanish, ishq va fano orqali yuksalishdir.

Ilohiy ishq yo'li – ruhiy poklanish, nafsni yengish va fanodan o'tib haqiqatga yetish yo'lidir. Bu yo'l shariatdan botinga, zohirdan ma'rifatga, aqldan qalbgga olib boradi.

Umuman olganda, Alisher Navoiy g'azaliyotini anglash – **shaklni emas, ma'nolar tizimini anglash demakdir.** Bu ma'nolar esa tasavvuf nazariyasi bilan to'g'ridan-to'g'ri bog'liq. Demak, Navoiyni to'liq anglash uchun inson nafaqat ilmiy bilimga, balki **ma'naviy tozalik va ma'rifat yo'liga** ham ehtiyoj sezadi. Bu esa ulug' shoir merosini **"ma'rifat maktabi"** sifatida baholashimizga imkon beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Алишер Навоий. Мукаммал асарлар тўплами. XX жилд. XVIII жилд.-Т.: ФАН, 2002.
2. Abdulaziz Mansur. Qur'oni Karim : Tarjima va tafsir.- Toshkent: G'afur Gulom nomidagi nashriyot- matba ijodiy uyi, 2018.
3. <https://kh-davron.uz/kutubxona/alisher-navoiy/najmiddin-komilov-timsollar-timsoli-alisher-navoiy-gazaliga-sharh.html>.